

Németh Erzsébet – Zsótér Boglárka

Külső és belső kontrollos stratégia

A felsőoktatásban tanulók pénzügyi tudása, attitűdjei és magatartása

External and Internal Control Strategy

Financial Knowledge, Attitudes and Behavior of Students in Higher Education

Összefoglalás

A tanulmány 2557 felsőoktatásban tanuló hallgató pénzügyi céljait, ismereteit, attitűdjeit és viselkedését vizsgálja, külön figyelmet fordítva a belső- vagy külső kontrollos pénzügyi stratégiát választók jellemzésére. A kutatás három klasztert különít el. Az úgynevezett Könnyelmű szorongókra az éljünk a mának és az aggodás egyaránt jellemző. Pénzügy céljaik rövidtávúak, kortárs kapcsolat-orientáltak. Tudásuk és magabiztosságuk alacsony. Pénzügyi startégiájukra a külső kontrollos attitűd jellemző, a boldogulást másoktól várják. A körültekintő kockázatkezelőkre az alaposág, a kockázatok kerülése, a jövőre való felkészülés jellemző. Anyagi helyzetük, tudásuk és magabiztosságuk átlagos. Pénzügyi céljaik megvalósításához tradicionális, belső kontrollos stratégiát választanak: beosztás, takarékoság és szorgalom. A Tudatosak és magabiztosak pénzügyi tudása kiemelkedő, vállalkozó szelleműek és kockázatvállalóak. Biznak a pénzügyi szolgáltatókban, rendszeresen megtakarítanak. Hosszú távú pénzügyi célokat tűznek ki, melyek megvalósításához olyan belső kontrollos stratégiát választanak, amely elősegíti a jövedelmük gyarapodását.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: D02, O17, P31

Kulcsszavak: külső-belső kontroll attitűd, pénzügyi kultúra, felsőoktatásban tanulók

PROF. DR. NÉMETH ERZSÉBET, egyetemi tanár, Budapest Metropolitan Egyetem, (enemeth@metropolitan.hu); DR. ZSÓTÉR BOGLÁRKA, PhD egyetemi adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem (boglarka.zsoter@gmail.com).

Summary

The study examines the financial goals, knowledge, attitudes, strategies, and behavior of students in higher education (N=2557), and separates three clusters based on the above 1. Unwary anxious. They are characterized by both living for today and worrying. Their financial goals are short-term and contemporary relationship-oriented. Their financial knowledge and self-confidence are low. Their long-term financial strategy is characterized by an externally controlled attitude and they expect prosperity from others. 2. Prudent risk avoiders. They are characterized by thoroughness, risk avoidance, preparation for the future, and frugality. Their financial situation, financial knowledge, and self-confidence are average. In order to achieve a financial goal, they choose a traditional internal control strategy such as the allocation of money and hard work. The financial knowledge of the Conscious and Confident is outstanding. They are in charge of their finances, they are enterprising and risk-taking. They trust financial service providers, willingly take out loans, and regularly save up. They set long-term financial goals, and to achieve them, they choose an internal control strategy that promotes the growth of their income.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: D02, O17, P31

Keywords: external-internal control attitude, financial literacy, students in higher education

BEVEZETÉS

Pénzügyi fogyasztóként nap mint nap olyan döntéseket kell meghoznunk, amelyek messze-menően befolyásolják életminőségünket. Döntéseinket azonban a pénzügyi tudás mellett jelentősen befolyásolják olyan lelki tényezők, mint például a bizalom, a referencia-csoport véleménye, különböző énvédő mechanizmusok és kiemelten a külső vagy belső kontroll attitűd, amely meghatározza, hogy az egyén kitől várja a boldogulást, vagy kit okol a sikerekért vagy a kudarckért. A szociálpszichológia tényezőkre Akerlof és Shiller Nobel díjas közgazdászok „Animal Spirits avagy „A lelki tényezők szerepe a gazdaságban és a globális kapitalizmusban” című áttörést jelentő művekben is felhívják a figyelmet. Akerlof elmélete olyan szociológiai, szociálpszichiátriai és magatartás-tudományi kategóriákat emelt át a közgazdaságtanba, mint az identitás, a norma és az értékek. Az általa felvázolt modell szerint meghatározó gazdasági-társadalmi tényező az, hogy az emberek miképp élik át saját helyüket, szerepüket a társadalomban, mennyire van önazonosságuk, milyen közös értékeket fogadnak el, s melyek azok a társadalmi rétegek, amelyekben ezek a folyamatok sérülnek.

Milyen szerepe van a pénznek az életünkben? Angus Deaton a szegénység mérésének módszertanáért kapta a közgazdasági Nobel-díjat, 2015-ben. A kutatás megállapítja, hogy a pénz igenis boldoggá tesz akkor, ha az ember a nélkülözésből a megélhetésbe, majd a biztonságba kerül áltata (Steptoe et al., 2015). Egy szint fölött azonban a több pénz már nem okoz jelentős életminőség-javulást.

Fukuyama (1995), az egyik legismertebb társadalomtudós *A bizalom, a prosperitás alapja* című művében rámutat, hogy az amerikai társadalom fejlettségének alapja nem a verseny, hanem a bizalom, vagyis a társadalmi tőke. A mai amerikai válságjelenségek legfőbb oka éppen az, hogy nagymértékben csökkent ez a megbízhatóság.

A tudatos és körültekintő pénzügyi döntésekhez szükséges ismeretek és készségek iránti igény, valamint a fejlesztésükre való törekvés évtizedek óta megjelenik a szakirodalomban és a kormányzati szakpolitikákban, jelentőségüket a válsághelyzetek pedig még inkább hangsúlyozzák (Tóth et al., 2023). Napjaink egyik kihívása a leszakadó rétegek gazdasági és társadalmi integrálása – azon oktatási eszközök megtalálása, melyekkel a hátrányos helyzetű fiatalok esélyegyenlősége megvalósítható. Ugyanakkor nemcsak tudásátadásnak, de személyiség- és attitűdfőmálásnak, bizonyos társadalmilag elvárt készségek fejlesztésének is az iskola falain belül kell megvalósulnia, így felértékelődik a „kontrollosság” dimenzió és annak pénzügyi magatartással kapcsolatos vizsgálata, mivel az összefüggést mutat a társadalmi, gazdasági pozícióval (Lim et al., 2003, Mihály et al., 2014).

Jelen kutatás átfogóan vizsgálja a hallgatók pénzügyi kultúráját, vélt és valós ismereteit, attitűdjeit, viselkedését, pénzügyi terveit és stratégiáit. Célja, hogy feltárja, hogy a felsőoktatásban tanuló fiatalok milyen pénzügyi célokkal, tudással, attitűddel és stratégiával rendelkeznek, illetve ezek miképpen segítik, vagy veszélyeztetik hosszú távú pénzügyi céljaik megvalósítását. A kérdőív egyik kérdéssora arra vonatkozott, hogy a válaszoló szerint mi kell ahhoz, hogy hosszú távú pénzügyi céljait megvalósítsa. Célunk annak feltárása volt, hogy a célok megvalósításának stratégiáját a külső vagy a belső kontrollos attitűd jellemzi az egyes válaszadói csoportokban, és ezek mennyiben függenek össze más szocio-demográfiai, attitűd-, tudás- és viselkedésbeli komponensekkel, illetve a pénzügyi sikerességgel vagy sérülékenységgel.

SZAKIRODALMI HÁTTÉR

A pénzügyi kultúra szintjének mérése, a fejlesztési területek beazonosítása, az egyes beavatkozások eredményességének értékelése elképzelhetetlen tudományos kutatási eredmények alkalmazása nélkül. A tudományos kutatás szükséges ahhoz, hogy megalapozzuk a pénzügyi kultúra fejlesztésének irányait és módszereit, beazonosítva az egyes célcsoportok sajátos viselkedési, attitűd- és tudásbeli sajátosságait.

A pénzügyi kultúra vizsgálata során a Magyar Nemzeti Bank 2008-as definíciójára támaszkodtunk, mely szerint „A pénzügyi ismeretek és készségek olyan szintje, amelynek segítségével az egyének képesek a tudatos és körültekintő döntéseikhez szükséges alapvető pénzügyi információkat azonosítani, majd azok megszerzése után azokat értelmezni, és ez alapján döntést hozni, felmérve döntésük lehetséges jövőbeni pénzügyi, illetve egyéb következményeit”. Az OECD pénzügyi kultúra meghatározása, miközben összecseng az MNB definíciójával, segít beazonosítani a vizsgálandó területeket miszerint „A pénzügyi kultúra a tudatosság, az ismeretek, a készségek, az attitűd és a magatartás olyan kombinációja, amely szükséges a megbízható, helytálló pénzügyi döntések meghozásához”.

Pénzügyi személyiség és attitűdök

A pénzhez és pénzügyekhez fűződő viszony, az egyes attitűdök vizsgálata csaknem 50 évre nyúlik vissza. Goldberg és Lewis (1978) három személyiségjegyet (gyűjtögetők, önállóságra törekvők és hatalmi játékosok) azonosított, amelyeket Forman (1987) egy negyedikkel (játékosok) egészített ki. Yamauchi és Templer (1982) a pénzügyi attitűdök mérésére fejlesztettek ki négydimenziós skálát (Money Attitude Scale), amelyet Bauer és Mitev (2011) kapcsoltak össze a kényszeres vásárlással. Furnham (1984) a pénzügyi meggyőződések és magatartás mérésére állított össze skálát (Money Beliefs and Behavior Scale), míg Tang (1992) a pénzzel kapcsolatos attitűdök alapján hat faktort, Mellan (1997) pedig kilenc személyiségtypust határozott meg. Ezeket a mérőskálákat később több kutatásban felhasználták.

2013-ban egy hazai kutatás komplexen vizsgálta felsőoktatásban tanulók tudását, attitűdjeit és magatartását (Zsótér et al., 2015). A kutatás szerint a vizsgált fiatalok alapvetően három csoportba sorolhatók: (1) Konzervatívak, (2) Lázadók és (3) Tapasztaltak. A Konzervatívakra a stabil morális értékrend, alacsony kockázatvállalási hajlandóság jellemző, céljaik között egyaránt találunk rövid és hosszú távúakat is – informáltságuk, és ebből eredően pénzügyi ismeretszintjük alacsony, a hitelekkel szembeni attitűdjük negatív. A Lázadók csoportjára az „Élj a mának!” magatartás a jellemző, vagyis rövid távú céljaik vannak, kevésbé tudatosak, pénzügyi ismeretszintjük alacsony, ugyanakkor nyitottak az újdonságokra és a kockázatvállalási szintjük magasabb a másik két csoporténál. A Tapasztaltak csoportjára a tudatosság és a pénzügyi megfontoltság a jellemző – pénzügyi ismeretszintjük magasabb a másik két csoporténál. Náluk a hosszú távú célok dominálnak, de alacsony a kockázatvállalási hajlandóságuk.

Pénzügyi sérülékenység

A válságok a pénzügyi kultúra jelentősége mellett a pénzügyi sérülékenységre veszélyeire is felhívták a figyelmet (Pénziránytű, 2020). A pénzügyi magatartáshoz hasonlóan a pénzügyi sérülékenységre is nagymértékben befolyásolja a pénzügyi jólétet (Garman–Forgue, 2006). Kolozsi és Hoffman (2016) rámutattak, hogy a 2008-as pénzügyi világválság kiemelten sérülékeny állapotban érte Magyarországot. Németh és munkatársai a 2018-as OECD adatok alapján bemutatták azokat a szocio-demográfiai, tudás-, viselkedés- és attitűdbeli tényezőket, amelyek szignifikáns összefüggést mutatnak a pénzügyi sérülékenységgel (Németh et al., 2020). Az eredmények arra engednek következtetni, a pénzügyi sérülékenységre vizsgálatába tudásbeli, valamint magatartással és attitűddel kapcsolatos változókat is szükséges bevonni. A kutatási eredmények azt mutatják, hogy a jövedelem növekedése csökkenti ugyan a pénzügyi sérülékenységet, de a magasabb elkölthető összeg nem növeli a pénzügyi tudatosságot. Az elemzés feltárja, hogy az aktuális vágyak prolongálásának nehézsége jelentős tényező. A pénzügyileg sérülékeny csoportokra ugyanis nemcsak az jellemző, hogy megélhetési gondokkal küzdenek, hanem az is, hogy emellett nehézséget jelent számukra a pénzköltés kontrollálása is.

A külső/belső kontrollosság és a pénzügyi magatartás

A pénzügyi attitűdök szempontjából különös jelentősége van a külső és belső kontroll attitűd vizsgálatának, ugyanis ennek jelentősége van a pénzügyi nehézségekkel való megküzdés, illetve az eredményes pénzügyi stratégiák megvalósítása szempontjából. Az attitűdökhöz kapcsolódó külső-belső kontrollhely fogalmát elsőként Rotter (1966) definiálta, majd számos további kutatás foglalkozott a belső és a külső kontroll attitűd, a jólét, illetve szegénység és a hátrányos helyzet közötti összefüggésekkel, az oktatáson át a munkahelyi teljesítményéig. (April et al., 2012; Hankiss, 1982; Németh et al., 2017; Farbstain, 2011; Németh, 2019; Andorka, 1992). Az emberek ugyanis viszonylag stabilan különböznek abban, hogy saját viselkedésüket külső vagy belső okokkal magyarázzák. Belső kontrollósnak nevezhető az a személy, aki egy adott helyzetben úgy gondolja, hogy ami történt, történik vagy történni fog, az közvetlen kapcsolatban van azzal, amit ő az adott szituációban ténylegesen tett, tesz vagy tenni fog, sorsa a saját kezében van. Ebből következően a személy képessé válik arra, hogy aktívan keresse azokat a lehetőségeket, melyek céljai eléréséhez vezetnek. Külső kontroll attitűddel jellemezhető személy viszont általában úgy véli, hogy bármi, ami az adott helyzetben vele kapcsolatban történik, az nincs összefüggésben azzal, amit ő abban a helyzetben cselekszik. Azt gondolja, hogy a szerencsének, a sorsnak, családjának vagy más embereknek, intézményeknek köszönhetően alakultak adott módon a történések. A vele kapcsolatos események általában valamilyen számára érthetetlen vagy kontrollálhatatlan erő irányítása alatt állnak. A külső kontrollós személyek hajlamosak arra, hogy problémáik megoldását külső személytől, szervezettől, az államtól várják. A külső-belső kontroll dominanciája tehát jelentősen befolyásolja, hogy az egyén vagy közösség kitől várja a segítséget. Megfigyelhető, hogy a hátrányos helyzetű személyek/közösségek hajlamosabbak a külső kontrollosságra. Életszínvonaluk javulását a segélyektől, támogatástól várják, ugyanakkor a segélyek elérhetősége közrejátszik a külső kontrollós attitűd erősödésében (Hankiss, 1982).

Témánk szempontjából nagy jelentősége van továbbá egy friss hazai kutatásnak. Németh és munkatársai (2016, 2017) egy 36 kérdésből álló pénzügyi személyiségteszt fejlesztettek ki¹, majd a kapott eredmények elemzésével azt vizsgálták, hogy a magyar társadalomban milyen pénzügyi személyiség típusok határozhatók meg, illetve az egyes személyiség típusokat milyen pénzügyi szokások és attitűdök jellemzik. A szerzők emellett az egyének eladósodását befolyásoló személyiségjegyek és viselkedésminták azonosítását végezték el.

A kutatás feltárta, hogy az eladósodottság elkerülése szempontjából kulcsfontosságú a megtakarítás (ez nem meglepő), meglepetést okozott viszont, hogy a túlzott eladósodás szempontjából a legfontosabb veszélyeztető tényező a szerencsére való hagyatkozás, vagyis azok, akik arra a kérdésre, hogy „Nyomasztóan sok az adósságom” magas pontszámot adtak, szintén szignifikánsan magas pontszámot adtak arra a kérdésre, hogy „Szeretem kipróbálni a szerencsémem”. Feltehetően a hatás mindkét irányban működik. A szerencsejátékok egyrészt egyfajta külső kontroll vezéreltségre utalnak, ami azt jelenti, hogy az egyén a sikert külső erők függvényének, a szerencsének, véletlennek stb. tulajdonítja. A szerencsejáték és az adósság kapcsolata fordítva is működhet: a szerencsejátékok hosszú távon mindig veszteségesek, sok embernél függőséget okoznak, így hozzájárulhatnak az eladósodásához.

Gore és Rotter (1963) hátrányos helyzetű fekete diákoknál vizsgálta a kontroll helye és a megküzdés összefüggéseit. Eredményeik azt mutatják, hogy a belső kontrollos diákok, erőteljesebben akarnak változtatni szociális helyzetükön, mint külső kontrollos társaik. Battle és Rotter (1963) fekete és fehér közép- és alsó osztályból jött 13-14 éves gyerekeket hasonlított össze. Azt találták, hogy minél szegényebb környezetből származott a vizsgált személy, annál jellemzőbb volt rá a külső kontrolloság.

Serin és szerzőtársai (2010) török egyetemisták kontrolloságára ható tényezőket vizsgálta. Eredményeik szerint a férfi hallgatók inkább belső kontrollosak, mint a nők, illetve az alacsony és a közepes hallgatók inkább külső, míg a magas életszínvonalon élők inkább belső kontrollosak voltak. Mihály és szerzőtársai, 2014-ben magyar hallgatók vizsgálata alapján nem találtak szignifikáns különbséget a női és férfi hallgatók kontrollosága között.

A Pénziránytű Alapítvány a pénzügyi személyiségre vonatkozó vizsgálata három korcsoportban vizsgálta a pénzügyi személyiség egyes aspektusait. A kutatás szerint a középiskolásokra (még a felnőttekhez képest is) jellemző a belső kontroll attitűd: ők döntenek el mire költik a pénzüket, szeretnek érte dolgozni, pénzügyi céljaik elérése érdekében takarékoskodni, illetve nem várják el, hogy szüleik mindent megadjanak nekik. A kutatók ugyanakkor arra hívják fel a figyelmet, hogy ahhoz, hogy megfelelően tájékozott, a kockázatokat is mérlegelő pénzügyi döntéseket tudjanak hozni, elengedhetetlen a megfelelő iskolai pénzügyi-gazdasági edukáció (Németh–Bukucs, 2022).

Számos különböző kutatás bizonyította, hogy a kontroll helyének hatása van a pénzügyi magatartásra, sikerességre. Jumiaty és Kartiko (2022) vizsgálatai rámutatnak, hogy pozitív és szignifikáns hatásai vannak a vállalkozói ismeretek oktatásának, az önhatékonyságnak és a belső kontrollos attitűdnek a vállalkozói érdeklődésre. Thompson és munkatársai (2020) eredményei bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy a pszichológiai kompetenciák, ezen belül is kiemelten a belső kontroll attitűd erőssége pozitívan befolyásolják a munkateljesítményt, az MBA-képzés kulcsfontosságú eredményeit. Sam, Frimpong és Kendie (2022) eredményei azt mutatták, hogy a pénzügyi ismeretek, a pénzügyi attitűd és a kontroll helye szignifikáns pozitív kapcsolatban áll a pénzügyi magatartási szándékkal.

Mihály és munkatársai (2014) felsőoktatásban tanuló hallgatókat vizsgálva azt találták (N=305), hogy az „önfenntartók”, azok, akik maguk finanszírozzák a tanulmányaikat, az idősebbek, a magasabb iskolai végzettségűek és a magasabb jövedelműek inkább jellemezhetőek a belső kontrollos személyiségjeggyel. Ők azok, akik inkább takarékoskodnak, mernek hitelt felvenni, és ha már van adósságuk, akkor az kevésbé nyomasztja őket, mint a külső kontrollos hallgatókat.

ALKALMAZOTT MÓDSZERTAN

Kérdőíves felmérésünk 2020 májusában és szeptemberében a www.penzugyikultura.hu oldalon kapott helyet. A minta összesen 2557 főből állt, a kitöltők 15 és 57 év közöttiek, az átlagéletkor 24,3 év. A kitöltők 61%-a nő, 39%-a férfi. (ez megfelel a hazai felsőoktatásban tanulók nemi arányának)

A pénzügyi kultúra mérése

A pénzügyi kultúra szintjének meghatározásához a nemzetközi szakirodalomban fellelt módszereket alapul véve saját mérési rendszert alakítottunk ki, komplex kép kialakítására törekedtünk. A kérdőív hat blokkból áll, amely egyaránt tartalmaz zárt és nyitott kérdéseket, valamint Likert skálákat. Ahol lehetőség volt rá, ott a pénzügyi attitűd három dimenziója² adta a keretet az elméleti, illetve a gyakorlati tudásra és tapasztalatra épülő kérdések megfogalmazásához. A kérdések kiválasztásakor a pénzügyi kultúra koncepciójában foglaltak megragadása volt a cél. A felmérésben a pénzügyi célokhoz tartozó stratégiákat, külső vagy belső kontrollos attitűdöket, illetve a hallgatók azokhoz fűződő gondolatait is vizsgáltuk.

Ennek megfelelően a kérdőív számos kérdésblokkot tartalmazott, amelyek többek között a hallgatók jövedelmére, célrendszerére, a pénzügyi termékekkel kapcsolatos magatartásukra, pénzügyi tájékozottságukra, megtakarítási és befektetési magatartásukra és attitűdjeikre és a használt információ-forrásokra vonatkoztak. Az állításokkal kapcsolatos egyetértést hétfokozatú Likert-skála segítségével fejezték ki a válaszadók, ahol az 1-es az „Egyáltalán nem értek egyet”, a 7-es pedig a „Teljes mértékben egyetértek”.

A Pénzügyi Tájékozottság Mutató és az Énkép Index mesterségesen képzett változók, amelyeket a pénzügyi tudást mérő tesztek eredményeiből, valamint a hallgatók saját tudásának értékeléséből számítottunk.

Pénzügyi Tájékozottsági Mutató

A Pénzügyi Tájékozottsági Mutató (PTM) a hallgatók pénzügyi tudásszintjét méri. Fele-fele arányban tartalmaz elméleti, illetve gyakorlati kérdéseket. Utóbbiak ugyan a hallgatók kalkulációs képességét is próbára teszik, azonban a kérdések úgy kerültek kialakításra, hogy a megfelelő realitásérzékkel (pénzügyi tapasztalattal) bíró hallgató meg tudja adni a helyes választ számolás nélkül is. A Pénzügyi Tájékozottsági Mutató értékét 21 kérdésre adott válasz alapján számolta a rendszer a helyes válaszok arányában. Értéke 0 és 21 között van (minél magasabb az értéke, annál nagyobb a hallgató tájékozottsága).

Énkép Index

Az Énkép Index azt méri, hogy a hallgatók mennyire vannak tisztában saját pénzügyi tudásszintjükkel. Az index a hallgatók önbevallásán, valamint a mért tudásszintjük különbségén alapul. Ha az Énkép Index értéke nulla, vagy akörüli érték, akkor a hallgató reálisan ítéli meg pénzügyi ismereteit, ellenkező esetben vagy alulértékeli, vagy felülértékeli azt.

A kérdőív értékeléséhez használt statisztikai módszerek

A kérdőív feldolgozása során a leíró statisztika módszerein túl keresztábra elemzést, valamint varianciaanalízist alkalmaztunk. Ahhoz, hogy a kutatásban résztvevő fiatalokat egymástól jól elkülönülő csoportokba tudjuk sorolni, K-közép klaszterelemzést végeztünk. A hétfokozatú

Likert-skála állításait először főkomponens-elemzéssel (Varimax rotációval) 4 faktorba tömörítettük. A kialakult faktorok átlagértékei mentén pedig K-közép klaszterelemzést végeztünk, amelynek eredményeképpen 3 klasztert kaptunk. A három klaszter jellemzése különböző változók mentén történt, attól függően, hogy milyen típusú változót vontunk be, keresztábrák-elemzéssel vagy variancia-elemzéssel.

EREDMÉNYEK

Attitűd-állítások faktor-elemzése

A pénzügyi attitűdökre vonatkozó 15 állítást főkomponens-elemzéssel tömörítve négy faktort kaptunk (1.sz. táblázat).

- Az első faktor a *Tudatos* elnevezést kapta, amely magában foglalja a tájékozottságot, önállóságot és körültekintést.
- A második faktor a *Hitel-attitűd*, amely a hitellel szembeni hozzáállást tükröző állításokat tömöríti.
- A harmadik faktor a *Könnyelmű* elnevezést kapta, ide kerültek azok az állítások, amelyek a könnyelmű, kockázatkedvelő attitűdöt tükrözik.
- A negyedik faktor az *Aggódó* a szorongáshoz és erkölcsi értékekhez kapcsolódó állításokat tömöríti.

1. táblázat: Pénzügyi attitűdökre vonatkozó állítások és faktorok (rotált faktor-mátrix)

	Tudatos	Hitel-attitűd	Könnyelmű	Aggódó
Nem értek a pénzügyekhez.	-0,686	-0,079	0,113	0,157
Ismerem a körülöttem zajló eseményeket.	0,682	0,070	0,090	0,120
Szívesen intézem saját pénzügyeimet.	0,608	-0,046	0,048	0,380
A pénzügyeket érintő döntéseimben kellő alapossággal járok el.	0,571	0,006	-0,454	0,223
Figyelmesen elolvasom és értelmezem, amit aláírok.	0,459	-0,027	-0,186	0,330
Nem vennék fel hitelt semmilyen körülmények között.	0,053	-0,803	0,100	0,079
A hitel lehetőségét alapvetően jó dolognak tartom.	0,086	0,789	0,091	0,122
Ha valami nagyobb dolgot szeretnék vásárolni, akkor azt akár hitelből (kölcsönből) is megveszem.	0,049	0,698	0,173	0,171

	Tudatos	Hitel-attitűd	Könnyelmű	Aggódó
Nem spórolok addig, amíg diák vagyok.	-0,096	0,050	0,789	-0,029
Gondolok a jövőbeni váratlan eseményekre, ezért takarékoskodni szoktam.	0,497	-0,023	-0,587	0,148
Szeretem a kockázatokat, szeretek kockáztatni.	0,353	0,309	0,486	-0,129
Fontosnak tartom, hogy szüleimet egyre kevésbé terheljem meg anyagilag.	0,186	0,126	-0,132	0,616
Vásárlásaim során a fizetéskor bankkártyát használok, ha tehetem.	0,067	0,255	0,075	0,488
Aggódom, amikor a pénzügyi helyzetemre gondolok.	-0,471	-0,073	0,264	0,475
Ha kölcsön kérek valakitől, akkor igyekszem azt mielőbb visszafizetni.	0,034	-0,053	-0,174	0,446

Forrás: Saját szerkesztés

Klaszterek kialakítása

A négy faktor átlagait alapul véve K-közép klaszterelemzést végeztünk, amelynek eredményeként 3 klasztert kaptunk: a klaszterek tagjai a lehető legközelebb állnak egymáshoz, és a klaszterek a lehető legnagyobb mértékben különböznek egymástól. A három klaszter jellemzését a 4 faktorátlag alapján az 2. sz. táblázat tartalmazza.

2. táblázat: Klaszterek jellemzői a faktorátlagok alapján

Faktorok átlagai/ Klaszterek	1. klaszter	2. klaszter	3. klaszter
Hitellel szembeni pozitív attitűd	Közepes (3,58)	Leggyengébb (2,35)	Legerősebb (4,78)
Kockázatvállalás	Legmagasabb (3,43)	Legalacsonyabb (1,77)	Közepes (2,08)
Aggódás	Magas (4,67)	Legmagasabb (4,68)	Legalacsonyabb (4,54)
Tudatosság	Alacsony (4,49)	Magas (5,60)	Legmagasabb (5,88)

Forrás: Saját szerkesztés

A három klaszter közül

- az első klaszterre jellemző leginkább a Carpe Diem szemlélet mellett a kockázatvállalás és az aggódás magas és a pénzügyi tudatosság alacsony szintje.
- a második klaszterre jellemző a legkevésbé az „Élj a mának” szemlélet, magas tuda-

tosság mellett alacsony kockázatvállalás jellemzi ezt a csoportot. ebben a csoportban, az előzőhöz hasonlóan jellemző az aggodás, miközben a pénzügyeiket kézben tartják.

- a harmadik klaszterben a hitelekhez való pozitív hozzáállás és a pénzügyek kézben tartása jellemző és ők aggodnak legkevésbé a pénzügyeik miatt.

A faktorstruktúrát kialakító állítások alapján a három klaszterbe tartozó kitöltők válasza-
inak átlagát tekintve részletesebb képet kapunk arról, hogy mi a különbség a három csoport
között (3. táblázat).

3. táblázat: A kitöltők válaszainak átlaga klaszterenként

	1. klaszter	2. klaszter	3. klaszter	Átlag
Ismerem a körülöttem zajló eseményeket.	4,29	5,11	5,40	4,96
Gondolok a jövőbeni váratlan eseményekre, ezért takarékoskodni szoktam.	3,72	5,98	5,71	5,25
A pénzügyeket érintő döntéseimben kellő alapossgággal járok el.	4,05	5,79	5,70	5,26
Figyelmesen elolvasom és értelmezem, amit aláírok.	4,55	5,87	5,87	5,49
Ha valami nagyobb dolgot szeretnék vásárolni, akkor azt akár hitelből (kölcsönből) is megveszem.	1,88	1,29	3,23	2,06
Fontosnak tartom, hogy szüleimet egyre kevésbé terheljem meg anyagilag.	5,40	6,01	6,28	5,92
Vásárlásaim során a fizetéskor bankkártyát használok, ha tehetem.	4,94	5,09	5,83	5,28
Ha kölcsön kérek valakitől, akkor igyekszem azt mielőbb visszafizetni.	6,42	6,69	6,73	6,63
A hitel lehetőségét alapvetően jó dolognak tartom.	3,35	2,23	5,29	3,50
Szeretem a kockázatokat, szeretek kockáztatni.	2,70	1,76	2,71	2,32
Nem spórolok addig, amíg diák vagyok.	2,86	1,29	1,69	1,86
Nem vennék fel hitelt semmilyen körülmények között.	3,44	4,60	2,01	3,46
Szívesen intézem saját pénzügyeimet.	4,56	5,91	6,07	5,57
Aggódok, amikor a pénzügyi helyzetemre gondolok.	3,81	3,10	2,99	3,27
Nem értek a pénzügyekhez.	3,26	2,07	1,91	2,36

Forrás: Saját szerkesztés

Összefoglalva a klaszterekre jellemző attitűdöket

Az első csoportra jellemző:

- a carpe diem szemlélet
- az aggodás a pénzügyek miatt
- kevésbé értenek a pénzügyekhez
- pénzügyeiket nem tartják kézben
- kevésbé alaposak, könnyelműek

A második csoportra jellemző attitűdök:

- megfontoltak és gondosak
- takarékosak
- kockázatkerülők
- készülnek a jövőre, de
- elutasítják a hiteleket

A harmadik klaszterben leginkább jellemző attitűdök:

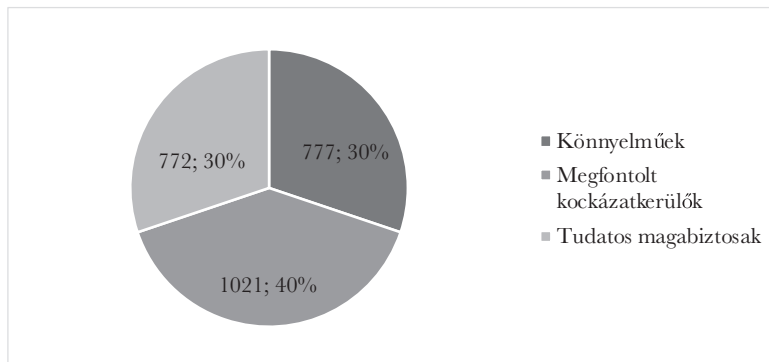
- tudatosak,
- pénzügyeiket kontrollálják
- pozitívan állnak a hitelekhez
- önállóak és magabiztosak

A klaszterezés alapját képező állítások, valamint a felmérés többi változójával történő jellemzés alapján neveztük el a klasztereket. A legjellemzőbb tulajdonság alapján a klaszter elnevezései:

1. Aggódó könnyelműek.
2. *Megfontolt kockázatkerülők.*
3. *Tudatos magabiztosak.*

Az egyes csoportok arányát az 1. ábra mutatja.

1. ábra: A klaszterek eloszlása

Forrás: Saját szerkesztés

Klaszterek jellemzése további változónak bevonásával

Az alábbi fejezetben a pénzügyi attitűdök mentén kialakított klaszterek további jellemzését végezzük el, annak érdekében, hogy részletesebben megrajzoljuk az adott csoport karakterét.

Szocio-demográfiai jellemzők

A mintában 61% nő és 39% férfi található. Az Aggódó könnyelműek klaszterben ennek megfelelő arányt találunk, míg a Megfontolt kockázatkerülőknél felülreprezentáltak a nők (68,6%), a Tudatos magabiztosaknál pedig a férfiak (53,9%). Az átlagéletkor az Aggódó könnyelmű csoportban a legalacsonyabb (23,55 év), a Tudatos magabiztosak csoportjában a legmagasabb (25,74 év). Az átlagjövedelem a Könnyelmű klaszterben a legalacsonyabb (101 481 forint), a Tudatosaknál a legmagasabb (169 061 Ft). Ez utóbbi klaszterben a legmagasabb a saját lakásban élők (29,9%) és a házasságban élők aránya (16,3%), míg a legalacsonyabb az Aggódó könnyelműek esetén (16,6% és 5,1%). Úgy tűnik, minél inkább megköveteli és lehetővé teszi az élethelyzet az önállóságot, annál tudatosabb és magabiztosabb az egyén. Emellett a megfontolt kockázatkerülés nőies, míg a magabiztos tudatosság inkább férfias tulajdonság.

Pénzügyi tudás és az énkép

Mind a pénzügyi tudás szubjektív megítélése, valamint a Pénzügyi Tudás Mutató értéke a Könnyelmű klaszterben a legalacsonyabb, és a Tudatosaknál a legmagasabb. Ha azt vizsgáljuk, hogy mennyire reális a pénzügyi tudás szubjektív megítélése (Énkép Index), akkor szintén azt látjuk, hogy a Könnyelmű csoport ítéli meg legkevésbé reálisan a saját pénzügyi tudását. A mának élő és egyúttal aggódó csoport pénzügyi tudása, magabiztossága a legalacsonyabb (0,49), míg a magabiztos, tudatos csoporté a legmagasabb szintű (0,57). A pénzügyi tudás szubjektív megítélése hasonló mintázatot mutat: Énkép Index (a szubjektív megítélés realitása) Könnyelműek (2,61), Körültekintő kockázatkerülők (3,26) és Magabiztos tudatosak (3,4).

Pénzügyi magatartás

Megtakarítás

Míg a Körültekintő kockázat-kerülők 93,8%-a és a Magabiztos tudatosak 95,5%-a van megtakarítása, a Könnyelműeknél jelentősen kisebb ez az arány: 75,1%. A megtakarítások gyakoriságával kapcsolatban az eredmények azt mutatják, hogy a Könnyelműeknél az eseti megtakarítások aránya a legmagasabb (32,2%, míg a másik két klaszterben ez az érték 22%. A körültekintő, kockázatkerülőkre és a magabiztosakra jellemző a rendszeres havi megtakarítás (mintegy 70%). Mindhárom csoport esetében elmondható, hogy a pénzüket leginkább folyószámlán lekötés nélkül, valamint az otthon, jól elrejtett helyen tartják. Az otthoni készpénzes megoldást legmagasabb arányban a Megfontolt kockázatkerülők (51.2%), míg legkisebb arányban a Tudatos magabiztos klaszter tagjai választották (35%). A lakástakarék aránya a harmadik, Tudatos klaszterben a legmagasabb.

Érdekes jelenség, hogy a megkérdezett hallgatók alig 1%-a felelte azt, hogy nem tud megtakarítani. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a Könnyelmű, aggódó klaszternél kiemelkedően magas a megtakarítás vonatkozásában a nem válaszolók aránya (25 %), míg a másik két klaszterben csupán 5% körüli ez az arány. A megtakarítás léte, formája, gyakorisága a pénzügyi tudatosság és a pénzügyi biztonságra törekvés egyik legjobb mutatója. Az, hogy vonakodnak erre a kérdésekre a válaszolni, mutathatja, hogy miért jelenik meg ennél klaszternél a mának élés mellett az aggódás.

A hitel és a pénzügyi intézmények

Az intézményi bizalomra és a hitelekre vonatkozóan a válaszadóknak hétfokozatú skálán kellett jelölniük, hogy mennyire gondolják igaznak az adott állításokat. A három klaszter 1%-os szignifikancia-szint mellett szignifikáns különbséget mutatott minden állítás tekintetében. Az intézményi bizalom és a hitelekkel kapcsolatos pozitív attitűd a Tudatos magabiztos klaszterben a legerősebb (A bankokban elhelyezett pénz biztonságban van; A bankokban dolgozók segítőkészsége és szakértelme megfelelő; A bankkártyák használata biztonságos; A hitelfelvételi lehetőség hozzájárul a társadalom jólétéhez). A Megfontolt kockázatkerülő és a Könnyelmű, aggódásra hajlamos klaszterbe tartozók kevésbé bíznak a bankokban, emellett tartanak a hiteltől.

Fizetési eszközök használata

Fizetési eszközök használata tekintetében a három klaszter jelentős különbségeket mutat. Arra a kérdésre, hogy melyik fizetőeszközt használják a leggyakrabban, mindhárom klaszterben a bankkártyát a választották, az arányokban ugyanakkor mutatkozik eltérés. A Magabiztos tudatosaknál a legmagasabb arányú a bankkártya, a mobilapplikáció és a virtuális bankkártya használata. A készpénz használata a másik két csoportban jelentősen magasabb.

A pénzügyi tájékozódás forrása

Azt, hogy milyen forrásból informálódnak a válaszadók pénzügyi-gazdasági döntéseik során, egy többválasztós kérdés segítségével vizsgáltuk. Mindhárom klaszterben a leggyakoribb információ-forrásnak a közeli hozzátartozók számítanak, majd őket követi az internet. A legkevésbé jellemző a televízióból és újságokból történő információszerzés. Különbség figyelhető meg abban, hogy mennyire tekintenek információ-forrásként a pénzügyi intézmények ügyintézőire, tanácsadóira. Erre vonatkozóan a legmagasabb arány a Tudatos magabiztosaknál, a legalacsonyabb pedig a Könnyelműeknél figyelhető meg. Hasonlóan alakulnak az arányok a saját tapasztalatból szerzett információknál is.

Célok és stratégiák

Hosszú és rövidtávú célok

A kutatás egyik kulcskérdése a hallgatók pénzügyi céljai és az azok megvalósításához szükségesnek látott stratégiák megismerése volt. A felmérés kilenc különböző célt sorolt fel, amelyek közül a válaszadók hármát választhattak. Fontos eredmény, hogy a csoportok jelentősen különböznek a célválasztás tekintetében

- a Könnyelmű csoportra a hedonista, a kortárs kapcsolatorientált, rövidtávú célok jellemzőek, úgymint az ismerősök és barátok szerzése, a bulizás, utazás és élménygyűjtés. Ők jelölték legkisebb arányban az autó- és házvásárlást és a továbbtanulást. Ugyanakkor a félévet szeretnék sikeresen teljesíteni.
- a Megfontolt kockázatkerülő csoport tagjai számára hosszútávú célok kitűzése, így az az életre szóló pár megtalálása, a továbbtanulás és az autó- és lakásvásárlás volt a fontos. Emellett ők jelölték legkisebb arányban a bulizást és utazást, élménygyűjtést.
- a Magabiztos és tudatos klaszternél kevésbé jelenik meg a munkaszerzés és az életre szóló pár megtalálása, mint cél, mivel ők nagyrészt jelen vannak a munkaerőpiacon, illetve magasabb az aránya a házások. Náluk ugyanakkora továbbtanulás és az autó- és lakásvásárlás kiemelkedően fontos célok.

Stratégiák, külső-belső kontroll attitűd

Kutatásunkban célokhoz tartozó stratégiákat és a hallgatók azokkal kapcsolatos elképzeléseit, attitűdjeit kívántuk megismerni. Megkérdeztük tehát, hogy mit kell ahhoz, hogy pénzügyi céljaikat meg tudják valósítani. A válaszaikat 7 fokozatú skálán adhatták meg. A 4. táblázatban a célstratégiák átlagértékei láthatók klaszterenként, és az utolsó oszlopban jelöltük, hogy a klaszterek közötti különbség 1%-os szignifikancia-szint mellett szignifikáns-e.

4. táblázat: A célstratégiák átlagértékei klaszterenként

Válaszok/válaszok átlagértékei	Aggódó könnyelmű	Megfontolt kockázatkerülő	Magabiztos tudatos	Szignifikáns-e?
sokat kell tanulni	5,10	5,46	5,47	igen
szerencsésnek kell lenni	4,67	4,64	4,55	nem
jó kapcsolatok kellene hozzá	5,48	5,54	5,59	nem
szorgalmasan kell dolgozni	5,74	6,11	6,09	igen
jól kell házasodni	2,83	2,54	2,66	igen
okosnak kell lenni	5,33	5,53	5,60	igen
tudni kell a pénzt beosztani és takarékoskodni	5,81	6,30	6,15	igen
jól fizető munkát kell találni	5,74	5,85	5,93	igen
jó családba kell születni	3,60	3,20	3,39	igen
ismerni kell a kikapukat	4,30	4,09	4,26	nem*
jól kell a pénzt forgatni	5,35	5,49	5,61	igen

Megjegyzés: *1%-os szignifikancia-szint mellett nem szignifikáns, de 5%-os szignifikancia-szint mellett szignifikáns

Forrás: Saját szerkesztés

A választott célstratégiák csoportosítottuk aszerint, hogy külső- vagy belső kontrollos hozzáállást tükröznek-e.

Belsőkontrollos szemléletet tükröző válaszok:

- sokat kell tanulni
- szorgalmasan kell dolgozni
- okosnak kell lenni
- tudni kell a pénzt beosztani és takarékoskodni
- jól kell a pénzt forgatni

Külsőkontrollos szemléletet tükröző válaszok:

- szerencsésnek kell lenni
- jó kapcsolatok kelljenek hozzá
- jól kell házasodni
- jó családba kell születni
- ismerni kell a kiskapukat

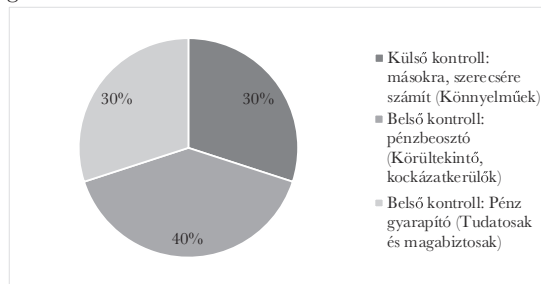
A klaszterek egymástól a pénzügyi stratégiájuk szerint jelentősen különböznek.

- Az Aggódó könnyelműekre jellemző leginkább külső kontrollos célstratégiák választása. A többi csoporthoz képest szignifikánsan magasabb átlagot értek el az olyan válaszok, melyek szerint pénzügyi céljaink eléréséhez: a szerencsésnek kell lenni, jól kell házasodni, jó családba kell születni és ismerni kell a kiskapukat.
- A Körültekintő, kockázatkerülő csoportban a belső kontrollos szemlélet az, amelyik egyértelműen a legmagasabb átlagot kapta, a többi csoporthoz viszonyítva, de a klaszteren belül az állítások között is. Az tartozók szerint ahhoz, hogy megvalósítsuk pénzügyi céljainkat a tudni kell a pénz beosztani és takarékoskodni, és szorgalmasan kell dolgozni.
- A Magabiztos tudatos klaszter tagjai szintén belső kontrollos stratégiát választottak, úgy gondolják, jól kell a pénzt forgatni, jól fizető munkát kell találni, okosnak kell lenni, ugyanakkor jó kapcsolatok is kelljenek hozzá.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy

- a Könnyelműek a külső kontrollosok: másokra, szerencsére számítók,
- a Körültekintő, kockázatkerülők belső kontrollos, pénzbeosztók,
- a Magabiztos tudatosak pedig a belső kontrollos pénzgyarapítók csoportja (2. ábra).

2. ábra: Pénzügyi stratégiák és külső/belső kontroll attitűd

Forrás: Saját szerkesztés

ÖSSZEFOGLALÁS

Kutatásunk a felsőoktatásban tanulók pénzügyi attitűdjeik szerint három jól elkülönülő csoportját mutatja be, rávilágítva a külső-belső kontroll attitűd és a pénzügyi ismeretek, magatartás, sérülékenység összefüggéseire. A kutatás megerősítette és árnyalta a pénzügyi kultúra, a sérülékenység és a külső-belső kontroll attitűddel kapcsolatos kutatások eredményeit, kiegészítve azokat a hosszútávú pénzügyi célokhoz és stratégiákhoz kapcsolódó külső és belső kontrollosság vizsgálatával. A vizsgált hallgatók csoportjai mind szocio-demográfiai jellemzőik, tudatosságuk és megfontoltságuk, pénzügyi ismereteik és magatartásuk, magabiztosságuk, a kockázatokhoz és a hitelekhez való viszonyuk, attitűdjeik, vágyaik, céljaik és azok megvalósításához kapcsolódó stratégiáik szempontjából jellegzetesen különböznek, mindez együttesen hozzájárul pénzügyi-gazdasági sérülékenységükhöz vagy védettségükhöz.

Az aggódo könnyelműek egyaránt lehetnek nők vagy férfiak, a minta 30%-a tartozik ebbe a csoportba. A *Carpe Diem* szemlélet és pénzügyeik miatti aggodás egyaránt jellemző rájuk. A pénzügyi kontrollt gyakran kiengedik a kezükből, miközben a pénzügyi tudatosság, a hosszú távú tervezés, a körültekintés és az alaposság nem igazán jellemző rájuk. Pénzügyi tudásuk és annak szubjektív megítélése a többi csoporthoz képest a legalacsonyabb. Pénzügyi céljaikra a mának élés és a hedonizmus jellemző, emellett fontos számukra a társas kapcsolatok építése (barátok szerzése, bulizás, szórakozás). Életmódjukra jellemző, hogy nincs főállásuk, jövedelmük alacsony és gyakran a szüleikkel élnek. Bizalmatlanok a pénzügyi szolgáltatókkal szemben, leginkább hozzátartozóik tanácsaira hallgatnak, eseti jelleggel takarítanak meg, illetve vesznek fel hitelt. A kutatás egyik legfontosabb új eredménye, hogy hosszú távú pénzügyi céljaik megvalósításában a külső kontrollós attitűd jellemzi őket, a boldogulást gyakran másoktól várják (jól kell házasodni, jó családba kell születni, szerencse kell hozzá).

A megfontolt kockázatkerülőkhöz túlréprezentáltak a női hallgatók. Ez a legnépesebb csoport, válaszolók 40%-a tartozik ide. Anyagi helyzetük és annak megítélése, valamint pénzügyi tudásuk és magabiztosságuk átlagos. A megfontolt kockázatkerülőket a figyelmesség, az alaposság mellett a kockázatok kerülése és a jövőre való felkészülés jellemzi. Jövedelmükből rendszeresen megtakarítanak, ugyanakkor a hiteleket elutasítják. Pénzügyi céljaik hosszútávúak - az életre szóló pár megtalálása és a tanulásuk finanszírozása -, céljaik megvalósításához pedig olyan tradicionális és belső kontrollós stratégiát választanak, mint a pénz beosztása, takarékoskodás és a szorgalmas munka.

A tudatos magabiztosak inkább férfiak, mint nők, a válaszolók 30%-a tartozik ebbe a csoportba. Ők a legidősebbek a válaszoló hallgatók között. Gyakran van állásuk, jövedelmük a másik két csoporthoz képest szignifikánsan magasabb. A hallgatók többségénél gyakrabban élnek párkapcsolatban vagy házasságban, illetve saját lakásban vagy albérletben. Pénzügyi tájékozottságuk és annak szubjektív megítélése magas és reális. Kézben tartják a pénzügyeiket, emellett vállalkozó szelleműek és kockázattűrőek. Bízhatnak a pénzügyi szolgáltatókban, szívesen vesznek föl hitelt, és rendszeresen megtakarítanak a jövedelmükből. A modern pénzügyi eszközök használata inkább, a készpénz-használat kevésbé jellemző esetükben. Hosszú távú pénzügyi célok tűznek ki maguknak, legfőbb céljuk a lakás- és autvásárlás, valamint a továbbtanulás. Ezek megvalósításához, olyan belső kontrollós stratégiát választanak, amely elősegíti a

jövedelmük gyarapodását, ilyen a jól fizető munka megtalálása, illetve a pénz ügyes forgatása.

A „megfontolt kockázatkerülők” biztonsági játékosok, akik a pénzük helyes beosztásától és takarékoskodástól várják, egyébként reálisan, céljaik megvalósulását. A „tudatos magabiztosak” stratégiái és attitűdjei alapján azt mondhatjuk: ők lehetnek a jövő sikeres vállalkozói, menedzserei. A kutatás ugyanakkor élesen rámutatott, hogy az úgynevezett „könnyelműek” pénzügyileg sérülékeny csoport, amelynek jellemző tulajdonságai (tudás, attitűd, magatartás) veszélyeztetik hosszú távú pénzügyi céljaik megvalósítását. A pénzügyi kultúra fejlesztése során figyelmet kell szentelni rájuk, különös tekintettel a belső kontroll attitűd erősítésére. E nélkül ugyanis kevésbé várható, hogy saját maguk erejére támaszkodva változtassanak pénzügyi szokásaikon, erősödjön reagáló és megküzdő képességük és felelősségérzetük.

JEGYZETEK

- ¹ Az úgynevezett Pénzügyi Személyiség Tesztet Németh Erzsébet fejlesztette a Pénziránytű Alapítvány támogatásával, megtalálható: <https://penziranytu.hu/penzugyi-szemelyisegteszt>
- ² Mit tud róla (kognitív), affektív (hogyan kellene cselekedni), konatív (hogyan cselekszik)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Akerlof A. George – Shille J. Robert (2010): *Animal spirits: How human psychology drives the economy, and why it matters for global capitalism*. Princeton university press.
- Andorka Rudolf (1992): *Merre tart a magyar társadalom?* Antológia Kiadó, Lakitelek
- April, K.A. – Dharani, B. Peters, K. (2012): Impact of locus of control expectancy on level of well being. *Review of European Studies*, 4, 2, 124-137. <https://doi.org/10.5539/res.v4n2p124>
- Battle, E.S. – Rotter, J.B. (1963): *Children's feelings of Personal Control as Related to Social Class and Ethnic Group*. The research was supported in part by the United States air Force under contract No aF 49; p. 638-741.
- Bauer András – Mitev Ariel Zoltán (2011): A kényszeres vásárlás pénzügyi attitűd és magatartási modellje. *Addiktológia. Addictologia Hungarica*, 10. 4: 318-352
- Béres Dániel – Huzdik Katalin – Deák-Zsótér Boglárka – Németh Erzsébet (2021): *Felmérés a felsőoktatásban tanuló fiatalok pénzügyi kultúrájáról*. 2020. Kutatási jelentés. Állami Számvevőszék.
- Farbstein, Jillyan (2011): *Does social support impact the prediction of locus of control for university students: Differentiated on personality and parenting?* Dissertation, Mount Saint Vincent University.
- Forman, Norm (1987): *Mind over money*. Toronto: Doubleday.
- Fukuyama, Francis (1995): Trust. *The social virtues and the creation of prosperity*. The Free Press, New York
- Furnham, Adrian F. (1984): Many Sides of the Coin: The Psychology of Money Usage. *Personality and Individual Differences*, 5 (5): 501-509
- Garman, E. Thomas – Forgue, Raymond (2006): *Personal finance*. Boston: Houghton Mifflin.
- Goldberg, Herb – Lewis, Robert T. (1978): Money madness: The psychology of saving, spending, loving, and hating money: New York: William Morrow. The reviewer, Thomas L. Ruble, teaches administrative and behavioral studies at the Indiana University School of Business. *Business Horizons*, 21(5), 94-96.
- Gore, Pearl M. – Rotter, Julian B. (1963): Personality Correlate of Social action. *Journal of Personality*, 31: p. 58-64
- Hankiss Elemér (1982): *Diagnózisok*. Helikon Kiadó (legújabb megjelenés, 2016)
- Jumiat, Jumati – Kartiko, Ari (2022): Pengaruh Self Efficacy dan Locus of Control Terhadap Kinerja Guru. *Academicus: Journal of Teaching and Learning*, 1(1), 32-44.
- Kolozsi Pál Péter – Hoffmann Mihály (2016): A külső sérülékenység csökkentése monetáris politikai eszközökkel. A Magyar Nemzeti Bank jegybanki eszköztárának megújítása (2014-2016). *Pénzügyi Szemle*, 2016/1. 9-34.
- Lim, Vivien K.G. – Thompson, Teo S.H. – Geok, LOO Leng (2003): Sex, Financial Hardship and Locus of Control: an

- empirical study of attitudes towards money among Singaporean Chinese. *Journal of Economic Psychology*, Vol. 34, Issue 3: p. 411–429.
- Luksander Alexandra – Németh Erzsébet – Zsótér Boglárka (2017): Financial personality types and attitudes that affect financial indebtedness. *International Journal of Social Science and Economic Research*. Volume: 02, Issue: 09, September 2017. 4687-4704.
- Mellan Olivia (1997): *Barátságban a pénzzel*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Mihály Nikolett – Mészáros Aranka – Kovács Ildikó É. – Madarász Imre, – Horváth Csaba (2014): Pénzügyi attitűd és a „külső-belső kontroll” összefüggésrendszere. *Vezetéstudomány-Budapest Management Review*, 45(10), 68-77.
- MNB (2008): *Magyar Nemzeti Bank. Együttműködési megállapodás a pénzügyi kultúra fejlesztéséről* (MNB-PSZÁF), Budapest.
- Nagy Judit (2023): Economics in Primary Schools—An empirical experiment from Hungary. *Frontiers in Education*. Frontiers. p. 1062099. DOI: 10.3389/educ.2023.1062099
- Németh Erzsébet – Zsótér Boglárka – Béres Dániel (2020): A pénzügyi sérülékenység jellemzői a magyar lakosság körében az OECD 2018-as adatainak tükrében. *Pénzügyi Szemle*, 2020/2. 281-308. https://doi.org/10.35551/psz_2020_2_8
- Németh Erzsébet – Zsótér Boglárka – Luksander Alexandra (2017): A 18-35 évesek pénzügyi kultúrája—a pénzügyi sérülékenység háttértényezői. *Esély: társadalom és szociálpolitikai folyóirat* 14 (3), 3-34. <http://real.mtak.hu/id/eprint/55795>
- Németh Erzsébet (2019): *Segély helyett rámpát - A külső-belső kontroll attitűd és a szegénység kapcsolata*. In: Universitas Budapestiensis de „Metropolitan”. *Annales* (12). Budapesti Metropolitan Egyetem, Budapest, pp. 29-46. <http://real.mtak.hu/110168/>
- Németh Erzsébet – Zsótér Boglárka (2019): Anxious spenders: Background factors of financial vulnerability. *Economics and Sociology*, 2019, 12.2: 147-169. <https://doi.org/10.14254/2071-789X.2019/12-2/9>
- Németh Erzsébet – Bukucs Zsuzsa (2022): Pénzügyi személyiségünk titkai – Így kezelik pénzüket a gyerekek. *Tudás.hu*, <https://tudas.hu/penzugyi-szemelyisegunk-titkai-3-resz-igy-kezelik-penzuket-a-gyerekek/letoltve>: 2023. 03. 27.
- OECD (2018): *OECD/INFE Toolkit for measuring financial literacy and financial inclusion*. May 2018. Organisation for Economic Co-operation and Development.
- OECD (2020): *OECD/INFE 2020 International Survey of Adult Financial Literacy*. Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Pénziránytű (2020): Válság idején válunk pénzügyileg tudatosabbá. Sajtóközlemény. <https://www.penziranytu.hu/valsag-idejen-valunk-penzugyileg-tudatosabba>
- Rotter, B. Julian (1966): Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement’, *Psychological Monographs* 80 (1), 1–28 <https://doi.org/10.1037/h0092976>
- Sam, Philomana Araba – Frimpong, Siaw – Kendie, Stephen (2022): „Personal finance behaviour: a reasoned action approach”, *International Journal of Social Economics*, Vol. 49 No. 8, pp. 1119-1131. <https://doi.org/10.1108/IJSE-02-2021-0097>
- Serin, Nergus Bulut – Serin, Oguz – Sülen, Salin F. (2010): Factors affecting the Locus of Control of the University Students. *Journal of Economic Psychology*, Volume 2, Issue 2: p. 449–452.
- Stepcoe, Andrew – Angus Deaton – Arthur A. Stone (2015): Subjective wellbeing, health, and ageing. *The Lancet*, 385 (9968) pp. 640-648.
- Tang, Thomas Li-Ping (1992): The Meaning of Money Revisited. *Journal of Organizational Behavior*, 13. (2): 197–202 <https://doi.org/10.1002/job.4030130209>
- Thompson L Claire – Kuah, T. H. Adrian – Regina Ng, S. Eddy (2020): The development of emotional intelligence, self-efficacy, and locus of control in Master of Business Administration students. *Human Resource Development Quarterly*, 31(1), 113-131.
- Tóth Róbert –Kása Richárd – Lentner Csaba (2023): The effects of the COVID-19 pandemic and the Russian–Ukrainian war have had a significant impact on economies around the world, with pivotal implications for the activities of companies. *Risks* 11(4), 69; <https://doi.org/10.3390/risks11040069>
- Sági Judit – Vasa László – Lentner Csaba (2020): Innovative solutions in the development of households’ financial awareness: A Hungarian example. *Economics & Sociology*, 13. (3): 27-46. <https://doi.org/10.14254/2071-789X.2020/13-3/2>
- Yamauchi, Kent T. – Templer, Donald J. (1982): The Development of a Money Attitude Scale. *Journal of Personality Assessment*, 46. (5): 522–528 https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4605_14
- Zsótér Boglárka – Béres Dániel – Németh Erzsébet (2015): A magyar fiatalok jellemzése pénzügyi attitűdjeik és magatartásuk mentén – Vizsgálat a felsőoktatásban tanulók pénzügyi attitűdjeiről és magatartásáról. *Vezetéstudomány*, 46 (6): 70–80. <https://doi.org/10.14267/veztud.2015.06.07>